

Jan Czwartkowski  
Zamość

## Struktura Niemieckiej Poczty Wschód na Zamojszczyźnie w okresie II wojny światowej na podstawie kolekcji archiwalnych materiałów pocztowych z zasobu Archiwum Państwowego w Zamościu<sup>1</sup>

### Generalne Gubernatorstwo

Następstwa klęski wrześniowej 1939 r. były tragiczne dla narodu polskiego. Zgodnie z paktem Ribbentrop – Mołotow, pieczętującym czwarty rozbiór Polski, nasz kraj znalazł się pod okupacją Niemiec (III Rzeszy) i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Na obszarach Rzeczypospolitej, które zostały zajęte przez wojska niemieckie, władzę wykonawczą początkowo sprawował naczelny dowódca wojsk lądowych na wschodzie i podlegli mu dowódcy jednostek operacyjnych.

8 października 1939 r. wydany został dekret o strukturze i administracji ziem przyłączonych do Niemiec. Na mocy tego dekretu nastąpiła aneksja części ziem polskich. Nadzór nad działalnością tych ziem sprawowało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych III Rzeszy. Na podstawie

1 Autor artykułu w 2021 r. przekazał do Archiwum Państwowego w Zamościu kolekcję obejmującą listy, karty pocztowe, koperty, znaczki pocztowe z odciskami stempli i pieczęci Niemieckiej Poczty Wschód z terenu Zamojszczyzny (powiaty: biłgorajski, hrubieszowski, tomaszowski i zamojski). Wśród przekazanych materiałów znajduje się również korespondencja z innych rejonów Generalnego Gubernatorstwa i Europy adresowana na teren Zamojszczyzny.

dekretu Hitlera z 7 listopada 1939 r. utworzono z pozostałych ziem polskich twór administracyjno-polityczny o nazwie *Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete* – Generalne Gubernatorstwo dla okupowanych ziem polskich [ryc. 1].

Stolicą Generalnego Gubernatorstwa został Kraków (Krakau) – miasto szczególne w historii Polski, jej dawna stolica. Za miejsce swego urzędu generalny gubernator Hans Frank obrał Wawel [ryc. 2] – dawną siedzibę królów polskich. Krakowski Rynek Główny przemianowano na Adolf Hitler Platz.

### **Obszar Generalnego Gubernatorstwa dzielił się początkowo na cztery dystrykty:**

- krakowski ze stolicą w Krakowie, obejmujący 10 powiatów, m.in. jarosławski, nowosądecki, rzeszowski i tarnowski oraz jedno miasto wydzielone (Kraków);
- warszawski ze stolicą w Warszawie, obejmujący 10 powiatów, m.in. garwoliński, ostrowski, siedlecki, skierniewicki oraz jedno miasto wydzielone (Warszawa);
- lubelski ze stolicą w Lublinie, obejmujący 10 powiatów, m.in. bialski, chełmski, lubelski, zamojski oraz dwa miasta wydzielone (Chełm, Lublin);
- radomski ze stolicą w Radomiu, obejmujący 10 powiatów, m.in. kielecki, piotrkowski, radomszczański, radomski oraz trzy miasta wydzielone (Częstochowa, Kielce, Radom).

W wyniku rozpoczęcia działań wojennych z ZSRR 1 sierpnia 1941 r. dołączono do Generalnego Gubernatorstwa piąty dystrykt, zwany galicyjskim (z 13 powiatami), ze stolicą we Lwowie [ryc. 3].

15 listopada 1939 r. Hans Frank powołał **Deutsche Post Osten**, czyli **Niemiecką Poczta Wschód**, którą kierował XII Wydział Główny przy Rządzie Generalnego Gubernatorstwa. Jego celem było podporządkowa-

nie sobie poczt i telekomunikacji oraz poczty służbowej na terenie całego Generalnego Gubernatorstwa<sup>2</sup>.

Siedziba kierownictwa Deutsche Post Osten mieściła się w Krakowie, przy ul. Wielopole 19, przemianowanej wkrótce na Poststrasse. W ten sposób utworzona poczta dla instytucji i ludności niemieckiej oraz rodzimej ludności polskiej przyjęła pierwsze przesyłki 17 listopada 1939 r. Początkowo Polacy mogli przysyłać wyłącznie odkryte karty pocztowe pochodzące z zapasów niemieckich oraz formularze Polskiego Czerwonego Krzyża do poszukiwania poległych polskich żołnierzy oraz jeńców wojennych.

Niemiecka Poczta Wschód (Deutsche Post Osten) nie tolerowała na przesyłkach polskich znaczków, natomiast zajmowała się emisjami propagandowych kart pocztowych wychwalających męstwo niemieckich żołnierzy oraz wydań z imprez o mocnym akcencie germanizacyjnym, w tym również imprez sportowych.

Wiosną 1940 r. wydano nową ordynację pocztową, praktycznie obowiązującą do końca okupacji, która w pewnych granicach umożliwiła Polakom korzystanie z większego zakresu usług pocztowych, a także telekomunikacyjnych. Wprowadzono surową cenzurę korespondencji pocztowej z jeńcami wojennymi, więźniami obozów koncentracyjnych i osobami przesiedlonymi. Listy abonentów telefonicznych poddano kontroli Gestapo. Budowę struktur Niemieckiej Poczty Wschód zakończono wiosną 1940 r.

## Agencje pocztowe (Postagentur)

Najniższą rangę w tej strukturze miały agencje pocztowe – Postagentur, uruchomione w miejscowościach mniejszych niż siedziby władz powia-

---

2 Zob. szerzej: *Verzeichnis sämtlicher Post – und Telegraphendienststellen im Generalgouvernement. Teil A. Postdienststellen. Teil B. Telegraphendienststellen. Stand vom 1. Juli 1943.* Beartbeitet beim Leiter der Deutschen Post Osten in Krakau. Krakau 1943 (kopia w posiadaniu autora); *Die Deutsche Dienstpost und Deutsche Post Osten im Generalgouvernement*, s. 63–129 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora); R. Mietke, *Verzeichnis sämtlicher Postämpter und Postamtsstellen im Generalgouvernement.* Forschungsergebnisse der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45“ e.V. im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau“ e.V. Stand: 1.10.1985 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora); G. Kliche, *Dokumentation über die „V – und Siegesstempel auf Post des Generalgouvernements“.* Forschungsergebnis der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45 e.V.“ im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau“ e.V. Stand: 01.11.1993 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).

towych. Były one obsadzone polskim fachowym personelem. Agencje prowadziły tylko ograniczony zakres usług pocztowych. Podporządkowane były urzędom pocztowym I lub II klasy, które nadzorowali niemieccy urzędnicy pocztowi. Agencje pocztowe nie miały prawa kasowania znaczków na przyjmowanych przesyłkach, przykładały więc swoje stemple obok znaczków, a następnie przekazywały przesyłki do placówki zwierzchniej, gdzie kasowano znaczki datownikiem właściwego urzędu pocztowego [ryc. 4].

Agencyjne stemple z reguły były wykonane z gumy, miały różne wymiary i cechy charakterystyczne dla poszczególnych dystryktów Generalnego Gubernatorstwa. Odciskane były w podstawowym kolorze fioletowym. Spotyka się również kolory karminowe, zielen szmaragdową i czerwień.

Stemple agencji pocztowych stosowane były jako jednowierszowe, dwuwierszowe, trzywierszowe. Występowały również w ramce lub bez ramki, miały datę lub były bez daty. Datę umieszczano w ramce lub obok ramki. Stemple posiadały nazwę dystryktu lub występowały bez nazwy. W dystrykcie Radom stosowano pisownię w stylu gotyckim.

Z danych urzędowych Deutsche Post Osten z 1943 r. wynika, że w Generalnym Gubernatorstwie funkcjonowało 1961 placówek pocztowych, w tym 140 urzędów pocztowych I i II klasy, około 400 biur pocztowych, natomiast pozostałą część stanowiły agencje i pośrednictwa pocztowe.

## Symbole „V”

W czasie II wojny światowej powstało wiele słynnych i pamiętnych symboli, mających mocny akcent propagandowy i oddziałujących na miliony mieszkańców Europy. Jednym z takich symboli była litera „V” („Victoria”) symbolizująca zwycięstwo.

Na przełomie lipca i sierpnia 1941 r. propaganda niemiecka niesłychanym nakładem sił i środków, za pomocą ulotek, afiszy, napisów, specjalnych tablic itp., zaczęła rozpowszechniać tę samą literę „V” jako „**Viktorie**” – symbol przyszłego zwycięstwa Niemiec [ryc. 5].

Propaganda niemiecka rzuciła hasło *Deutschland siegt an allen Fronten* (*Zwycięstwo Niemiec na wszystkich frontach*), które zamieszczano i drukowano w ogromnych nakładach we wszelkiego rodzaju wydawnictwach, na drukach, afiszach i plakatach. Na stemplach często widniał napis w je-

zyku polskim: *Zwycięstwa niemieckie na wszystkich frontach*. Do akcji propagandowej Niemcy włączyli również pocztę. Wprowadzenie symboli „V” na przesyłkach pocztowych zastosowała w bardzo szerokim zakresie Niemiecka Poczta Wschód na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

## Pośrednictwa pocztowe

Innymi ciekawymi znaczkami były znaczki doręczeniowe, o nominałach: 10, 20, 30 i 50 gr, które były naklejane na listy lub paczki, kasowane owalnymi stempelkami pośrednictwa pocztowego. Wobec braku fachowych pracowników nie można było uruchomić dostatecznej liczby placówek Deutsche Post Osten oraz zapewnić licznej kadry doręczycieli. Jako rozwiązanie zastępcze tworzono punkty pośrednictw pocztowych – Poststutzpunkt [ryc. 6]. Funkcje pośredników przejmowali funkcjonariusze samorządowi, np. sekretarze urzędów gminnych czy sołtysi. Następnie doręczano przesyłki z pośrednictw pocztowych do placówek pocztowych, gdzie były kasowane stemplem pocztowym<sup>3</sup>.

## Kasowniki okolicznościowe i propagandowe

Kasowniki okolicznościowe oraz propagandowe stosowane były z różnych okazji, takich jak m.in. urodziny Hitlera, rocznice utworzenia Generalnego Gubernatorstwa na ziemiach polskich, rocznice utworzenia NSDAP, 10. rocznica przejęcia władzy w Niemczech przez nazistów, rocznica śmierci Mikołaja Kopernika bądź włączenie Galicji Wschodniej do Generalnego Gubernatorstwa<sup>4</sup>.

Były też kasowniki z zawodów sportowych, takich jak zawody narciarskie, zawody jeździeckie, mistrzostwa szachowe oraz wiele innych.

### Do ciekawszych stempli i pieczętek w korespondencji w Generalnej Guberni należą:

- **ambulanse pocztowe** – wagon kolejowy w składzie pociągu lub kursujący autobus służący do przewozu przesyłek pocztowych.

---

3 Zob. B. Albrecht, *Zusammenstellung der Poststutzpunkte im Generalgouvernement*, s. 1–3 (maszynopis w posiadaniu autora).

4 Zob. *Stemple okolicznościowe G.G. 1939–1944*, b.d. (broszura w posiadaniu autora).

W pojazdach tych przesyłki były kasowane stemplami kursowych ambulansów pocztowych. Na stemplu podany był numer pociągu, data oraz trasa przejazdu. Można wyróżnić stemple owalne, okrągłe, dwuwierszowe w ramce oraz bez ramki.

- **poczta polowa (Feldpost)** – obsługiwała przesyłki pocztowe i korespondencję pochodzącą od żołnierzy niemieckich z obszarów wojennych. Dane korespondencji, tj. nazwa miejscowości (z której/ do której pisano) oraz adres postoju formacji, były zaszyfrowane. Przesyłki były zwolnione z opłaty pocztowej.
- **frankatury mechaniczne** – oznaczały korespondencję, na której widniał znak pocztowy odbity przez maszynę frankującą. Zawierała ona informację o wartości opłaty, datownik oraz napis firmowo-reklamowy. Najczęściej stosowano odciski w kolorze czerwonym.
- **stemple szpitali wojskowych (Kriegslazarett)** – korespondencja pochodząca ze szpitali wojskowych na froncie.
- **przesyłki obozowe** – przesyłki do oraz z niemieckich obozów jenieckich, obozów koncentracyjnych, stalagów i oflagów, obozów pracy. Przesyłki były zwolnione z opłaty pocztowej<sup>5</sup>.
- **dotatkowy stempel przy stemplu agencji pocztowej** (*Der Postsort heisst – pocztowe oznaczenie miejscowości brzmi*) – informacja występowała w ramce lub bez ramki<sup>6</sup>.
- **korespondencja sądowa** – zwrotne poświadczenie odbioru – dowód doręczenia sądowego w celu stawienia się w sądzie.
- **przekaz na paczkę (Skar)** – dowód wysłania paczki do adresata. Paczki przesyłano w Generalnym Gubernatorstwie, do niemieckich obozów pracy oraz obozów koncentracyjnych.
- **korespondencja służbowa** (Dienstpost) – Deutsche Post Osten (Niemiecka Poczta Wschód), Deutsche Dienstpost Osten (Niemiecka Poczta Służbowa Wschód).
- **listy wartościowe** – korespondencja tego rodzaju miała czerwoną nalepkę z „V” oraz zamieszczone dane o wartości listu (przesyłki) oraz dodatkowej opłacie.

---

5 Zob. J. Rosiński, *Filatelistyka obozowa*, „Filatelista” nr 1/1944 (reprint), Kraków 1987, s. 13–16.

6 Zob. G. Kliche, *Die „Der Postsort Heisst”... – stempel des Generalgouvernement*. Forschungsergebnis der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45 e.V.” im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau” e.V. Stand: 1.8.1987 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).

- **stemple PCK** (Polski Czerwony Krzyż) – korespondencja wysyłana do centrali w Krakowie oraz oddziałów terenowych w sprawie osób zaginionych na wojnie.

Pierwszymi znaczkami Deutsche Post Osten w Generalnym Gubernatorstwie były znaczki niemieckie emisji *Medalion Hindenburga*. W pierwszym okresie okupacji niemieckiej stosowany był jako znaczek prowizoryczny, następnie został przedrukowany na Deutsche Post Osten (Niemiecka Poczta Wschód). Otrzymał wówczas nowy nominał – „groszy” i „złoty”.

Następną serią przedrukową były znaczki polskie z okresu dwudziestolecia międzywojennego, tzw. seria historyczna. Znaczki miały nadruk *General – Gouvernement* z gapą oraz nowy nominał „groszy” i „złoty”.

Do korespondencji Deutsche Post Osten stosowano znaczki urzędowe. Wydawano również znaczki z widokami zabytkowych budowli czy dopłaty na pomoc zimową. Były także serie znaczków okazjonalnych. Wydawano je z okazji rocznicy NSDAP w Generalnym Gubernatorstwie, rocznic urodzin Adolfa Hitlera, rocznicy śmierci Mikołaja Kopernika, 600-lecia miasta Lublina czy poniesienia nakładów na fundusz kultury w Generalnym Gubernatorstwie. Niemiecka Poczta Wschód do końca okupacji drukowała w Państwowej Drukarni w Wiedniu znaczki pocztowe, głównie z wszelkiego rodzaju podobiznami Adolfa Hitlera.

**Literatura:**

- B. Albrecht, *Zusammenstellung der Poststützpunkte im Generalgouvernement*, s. 1–3 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).
- B. Albrecht, *Die Ortsstempel (Hand-, Maschinen – und Rollstempel) des Generalgouvernement*. Forschungsergebnisse der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45 e.V.“ im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau“ e.V. Stand: 1.4.1985 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).
- B. Albrecht, *Die Einschreib-Vermerke und Einschreib-Zettel des Generalgouvernement*. Forschungsergebnisse der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45 e.V.“ im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau“ e.V. Stand: 1.5.1986 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).
- Die Deutsche Dienstpost und Deutsche Post Osten im Generalgouvernement* (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).
- G. Kliche, *Die „Der Postsort Heisst“... – stempel des Generalgouvernement*. Forschungsergebnis der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45 e.V.“ im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau“ e.V. Stand: 1.8.1987 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).
- G. Kliche, *Dokumentation über die „V – und Siegesstempel auf Post des Generalgouvernements“*. Forschungsergebnis der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45 e.V.“ im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau“ e.V. Stand: 01.11.1993 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).
- R. Mietke, *Verzeichnis sämtlicher Postämpter und Postamtsstellen im Generalgouvernement*. Forschungsergebnisse der Arbeitsgemeinschaft „Generalgouvernement 1939–45“ e.V. im BDPH e.V. Studiengruppe der Poststempelgilde „Rhein – Donau“ e.V. Stand: 1.10.1985 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).
- J. Rosiński, *Filatelistyka obozowa*, „Filatelista“ nr 1/1944 (reprint), Kraków 1987, s. 13–16.
- Stemple okolicznościowe G.G. 1939–1944*, b.d. (broszura w posiadaniu autora).
- Verzeichnis sämtlicher Post – und Telegraphendienststellen im Generalgouvernement. Teil A. Postdienststellen. Teil B. Telegraphendienststellen. Stand vom 1. Juli 1943*. Bearbeitet beim Leiter der Deutschen Post Osten in Krakau. Krakau 1943 (kopia w posiadaniu autora).



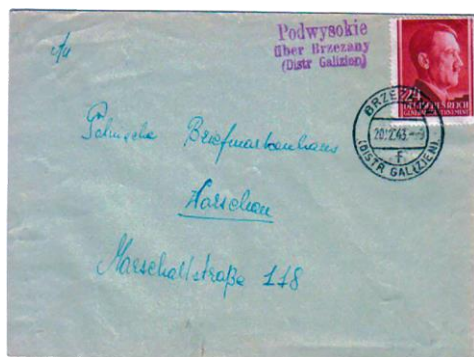


Ryc. 1. Mapa Generalnego Gubernatorstwa wg stanu na dzień 31 VII 1940 r. Źródło: [https://www.wikiwand.com/pl/Generalne\\_Gubernatorstwo](https://www.wikiwand.com/pl/Generalne_Gubernatorstwo) [dostęp: 04.04.2021 r.].



Ryc. 2. Karta pamiątkowa z okazji utworzenia Generalnego Gubernatorstwa, ofrankowana znaczkiem dobroczynnym na pomoc zimową Niemiec z 1939 r. (Amtsantritt des Generalgouverneurs, Krakau, 7 XI 1939). Zbiory własne.





Ryc. 4. Przykład korespondencji z odciskami stempli agencji pocztowych DPO. Zbiory własne.



Ryc. 5. Zestaw kart pocztowych ze stemplami „V”. Zbiory własne.



Ryc. 6. Koperty pocztowe ze stemplami punktów pośrednictw pocztowych Poststutzpunkt. Zbiory własne.